

OSMANLI TIMAR SİSTEMİNİN MENŞEİ MESELESİ**Harun ŞAHİN**

*Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi,
hsahin@bingol.edu.tr*

ÖZET

Osmanlı toprak düzeninin temelini oluşturan ve önemi Osmanlı bürokrat ve aydınlarınca asırlar önce anlaşılan timar teşkilatının kaynağı ile ilgili olarak son dönemlerde önemli araştırmalar yapılmıştır. M. F. Köprülü, Ö. L. Barkan ve İ. H. Uzunçarşılı'nın yayınladığı eserler timar kurumunun iktisadi ve hukuki birçok karanlık yönlerini aydınlatmıştır. Osmanlı tarih yazıcılığında ekmek, ikta' ve dirlik kelimeleriyle müteradif olarak kullanılan timar kelimesi J. Löwenklau, M. Baudier ve Ch. Du Cange tarafından Rumca kaynaklı olduğu iddia edilirken, L. Soranzo ve J. V. Hammer Farsçada timar kavramının bulunduğu yola çıkarak Farsçadan alındığı tezini ileri sürmüştür. Etimolojik olarak hakkında net bir sonuca ulaşılamayan timar kavramı, Osmanlılara gelinceye kadar anlam bakımından uzun bir gelişme devresi geçirmiş ve daha sonra spesifik bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı timar teşkilatının ise Bizans müesseselerinden alındığı ileri sürülmüş, ancak bu argüman kaynakların yetersiz oluşundan kaynaklanan sınırlamalardan dolayı sağlıklı verilere dayandırılmamıştır. Türklerin bu müesseseyi İslam Devletleri'nden ve Bizans medeniyetinden almadığı, kendi kültürlerinin bir ürünü olduğu da ileri sürülmüştür. Esasen Selçukluların büyük etkisi altında kalan Osmanlı müesseseleri, Türk-İslam medeniyetinden geriye kalan maddi ve manevi miras üzerinde kurulmuştur. Bu medeniyetin sahip olduğu kurumları benimsemiş ve geliştirmiştir. Osmanlılar, diğer hususlarda olduğu gibi timar rejimini de bu medeniyetlerden devralmıştır. Bununla birlikte, Osmanlı toprak düzeni üzerinde belli ölçülerde farklı tesirlerin bulunabileceği de kabul edilmelidir.

Anahtar Sözcükler: Timar, ikta', pronoya, Selçuklular, Osmanlı, Bizans.

THE QUESTION RELATING TO THE ORIGIN OF OTTOMAN TIMAR SYSTEM**ABSTRACT**

Significant researches have been made recently with respect to the resource of timar, which underlied Ottoman land system and whose importance was understood by Ottoman bureaucrats and intellectuals centuries ago. The works published by M. F. Köprülü, Ö. L. Barkan and İ. H. Uzunçarşılı have illuminated many dark aspects of timar in terms of law and finance. The word timar used as a synonym of bread, fief and amity is being claimed to be borne by Greek by J. Löwenklau, M. Baudier and Ch. Du Cange, whereas L. Soranzo and J. V. Hammer argued the thesis of that since the term timar appears in Persian it derives from Persian. Etymologically, the term timar without a clear conclusion about the etymology had a long development cycle in terms of its meaning before coming to Ottomans and then it started to be used as a specific term later. Ottoman timar governance is claimed to be taken from Byzantine organizations, but this argument is not based on the reliable data due to restrictions resulting from insufficient resources. It is also suggested that Turks did not take this governance from Islamic governments or Byzantine civilizations but it is a product of their own culture. Ottoman organizations, which are actually under the great the influence of Seljuks, are founded on the material and spiritual heritage remaining from the Turkish-Islamic civilizations. It internalized and developed the organizations owned by this civilization. Ottomans took over timar system like as well as issues from these civilizations. However, it should be considered as well that different influences to a certain extent may be found on the Ottoman land system.

Key words: Timar, ikta', pronoya, Seljuks, Ottoman, Byzantine.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu müesseseleri tarihi konusunda araştırılması gereken önemli mevzulardan biri de tımar teşkilatının tarihi temelleridir. Önemi Osmanlı bürokrat ve aydınlarınca asırlar önce anlaşılan tımar teşkilatının menşei ile ilgili olarak farklı dillerde çok sayıda akademik çalışma yayınlanmıştır. Ancak konu ile ilgili yerli ve yabancı araştırmacılara ait çalışmaların büyük bölümü eski tarihlidir. Bu nedenle bu çalışmalar Osmanlı tarihi konusunda sonradan hazırlanan bir kısım araştırma sonuçlarını ihtiva etmemektedir. Ayrıca tımar müessesesinin tarihi menşei ve tekâmülü konusunu her yönü ile ele alan toplu eserler bulunmamaktadır. Tımar teşkilatının menşei ile ilgili olarak özellikle M. F. Köprülü, Ömer L. Barkan ve İ. H. Uzunçarşılı'nın sonradan yayınladığı araştırmalar tımar müessesesinin iktisadi ve hukuki birçok karanlık taraflarını önemli ölçüde aydınlatmıştır. Bu çalışmalara ilave olarak arşivlerden çıkarılarak neşredilen yeni vesikalar da meselenin açığa kavuşmasına önemli katkılar sunmaktadır (Üçok, 1944:528; Akdağ, 1945:421).

Tımar müessesesinin menşei meselesinde Selçuklu ve Bizans tımarları konusundaki kaynaklar yetersiz olduğundan, bir kısım değerlendirmeler sağlam bir temele isnat edilememiştir. Bu nedenle konunun daha gerçekçi bir şekilde ortaya konabilmesi için Selçuklu, Osmanlı ve Bizans tımarlarının ait oldukları devirlerdeki tımarların büyüklükleri, yayılış sahaları ve nispetleri, hukuki çatıları, sosyo-ekonomik bünye özellikleri, tımarlardaki gelişmelerin çeşitli aşamaları ve tımarlara tarihi olayların etki derecesini ortaya koyacak sağlam kaynaklara isnat eden çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Barkan, 1993:294). Söz konusu eksiklik ve konunun sınırlayıcı özelliğinden dolayı tımar teşkilatının menşei ile ilgili araştırmalarda bu zamana kadar kesin hükümlere varmak mümkün olamamıştır. Bu durum göz önünde bulundurularak tımar müessesesinin yukarıda belirtilen yönleri günümüz tarih araştırmalarına konu olmaktadır.

Osmanlı toprak düzeninin esasını oluşturan tımar müessesesinin menşei konusunda son dönemlerde yapılan araştırmalar meseleye yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu nedenle Osmanlı tımarının menşei meselesinin sonradan ortaya konan görüşler de göz önünde bulundurularak yeniden ele alınması ve değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Çalışmamızda tımar kavramının menşei başlığı altında tımar kelimesinin Osmanlı Tarihi'nde yüklendiği anlamlara kısaca değindikten sonra, tımar teriminin kök bilgisi (iştikakı) veya anlamca benzer fakat farklı dillerde bulunan bir takım kelimelerle olan bağlantıları üzerinde duracağız. Daha sonra yerli ve yabancı kaynaklardan istifade ederek Osmanlı tımar teşkilatının menşei ve Bizans pronoyaları ile olan bağlantısı konusundaki tartışmaları değerlendirmeye çalışacağız.

TIMAR KAVRAMININ MENŞEİ

Osmanlı tarih yazıcılığında bazen ekmek, ikta' ve dirlik kelimeleriyle synonymic (müteradif) olarak kullanılan tımar kelimesinin çok çeşitli tanımlamaları yapılmıştır. Aşağıda da görüleceği üzere tımar teriminin tanımları arasında önemli farklılıklar bulunmamaktadır. Aynı Ali Efendi tımar ve zeâmet tabirleri için "Hâsıl olunan

mahsûlâtına mal mukabele itlak olunur. A'da ile cenk etmek mukabelesinde ta'yin olunmuşdur demek olur. Kılıç zeâmet ve icmalu zeâmet derler. Kitap istilâhında ikisi birdir" demektedir (Aynî Ali Efendi, 1863:61–62). Diğer bir tanımla tımar, fetih sırasında arazi-i emiriyye denilen yerlerden sipahilerle zaimlere kılıç hakkı olarak verilen Beytûlmâl hissesi yerine kullanılan bir kavramdır (Pakalın, 1993:III/497). Barkan'a göre tımar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda geçimlerine veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili salahiyeti ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bu arada bilhassa defter yazılarındaki senelik geliri yirmi bin akçeye kadar olan askeri dirliklere verilen isimdir" (Barkan, 1993:286). A. Tabakoğlu tımarı "devlet mülkiyeti (rakabe) altındaki toprakların yine birer devlet memuru olan ve maaşlarını tımarlarının gelirlerinden bizzat tahsil eden sipahilerin gözetiminde, kullanım (intifa) hakkına sahip köylüler tarafından işletilmesidir" şeklinde tanımlar (Tabakoğlu, 2012:292). İ. Şahin ise tımar için "Bu sistemin esası, geçimlerine ve hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere, bir kısım asker ve memurlara tahsis edilmiş olup, senelik 20.000 akçeye kadar olan askeri dirliklere dayanmaktadır" demektedir (Şahin, 1979:905). Diğer bir tanıma göre, "devlet kendi hizmetindeki insanlardan bazılarını hizmetleri mukabilinde, maaş verecek yerde, muayyen yerlerin vergilerinden bir kısmını kendi hesaplarına toplamak hakkını tanır ki, bu aşağı yukarı tımar demektir" (Akdağ, 1945:419).

Tımar kelimesinin kökü ve başka dillerde aldığı çeşitli biçimlerin birbiriyle olan ilişkileri konusunda yerli ve yabancı müelliflerce önemli çalışmalar yapılmıştır.¹ Biz burada tımar teşkilatının menşei meselesinde öncelikle tımar kavramının kaynağının ne olduğu sorusunu cevaplamaya çalışacağız.

Tımar kelimesinin synonymic formlarına XVI. yüzyılda ilk değinen yazar J. Löwenklau (Leunclavius)'dur. Löwenklau, tımar kelimesinin Grekçe ile olan ilişkisi üzerinde yoğunlaşmış ve Rumca tımariondan geldiğini iddia etmiştir. Löwenklau tımarion kelimesinin ikta' anlamındaki kullanımına XVI. yüzyıla ait bir arşiv belgesinde rastlamıştır. Löwenklau'nun bu teorisi M. Baudier ve Ch. Du Cange gibi yazarlarca da destek bulmuştur (Barkan, 1993:286–287). Her ne kadar bu tez Baudier ve Du Cange tarafından kabul edilse de V. D. Simirnov bu hususa istinat edilen belgelerin daha sonraki devirlere ait olduğunu ileri sürerek bu iddiayı reddetmiştir. 1598'de Venedikli L. Soranzo Farsça'da da tımar teriminin bulunduğunu belirtirken, Türklerdeki tımar kelimesinin Farsçadan alındığı görüşüne J. V. Hammer, Vorms, M. Belin ve V. Tischendorf da katılmıştır. Simirnov ise tımar

¹ Osmanlı Tımar teşkilatının menşei konusunda ayrıca bkz. Johannes Leunclavius (1976), *Pandectes Historiae Turcicae*, Nr.186, I, *Annales Sultanorum Cthmanidarum*, Frankfurt. Carolus Du Fresne Du Cange (1688), *Glossarium ad Scriptores mediae et infimae graecitatis*, Lyons. V. D. Smirnov (1873), *Kocibey gömürçinsky*, Petersburg. Lazzaro Soranzo (1598), *L'ottomano*, Baldini, Ferrera. Michel Baudier (1624), *Histoire générale du Serrail*, Lyon. Hammer, J. Von (1815), *Des Osmanischen Reiches staatsverfassung und staatsverwaltung*, Wien. Von Tischendorf (1872), *Das Lehnswesen in den Moslemischen Staaten insbesondere im Osmanischen Reiche*, Leipzig. Grousset, René (1022), *Historie de l'Asie*, Tome:1, Paris. Deny, J. (1934). "Tımar" *The Encyclopaedia of Islam*. 1st ed, Vol. IV, Lieden. M. Belin (1862), "Étude sur la propriété foncière en pays musulmans, et spécialement en Turquie", *Journal Asiatique*, fevriermars. N. Beldiceanu (1980), *Le Tımar dans l'État ottoman (début XIVe- début XVIe siècle)*, Wiesbaden. P. A. von Tischendorf (1872), *Das Lehnswesen in den Moslemischen Staaten insbesondere im Osmanischen Reiche*, Leipzig. Sokolov, (1924), *Zemelniye otnoşeniya v Turtsii do Tanzimata*, Noviy Vostok, Moskva, N. 7, s.93–113. M. Sobernheim (1913–1938). "İkta", *Encyclopedia of Islam*, ed A. J. Wensinck et al, Leiden, 2, s.461–463; Cahen, Claude (1935), *Le -régirrie de la terre et Poccupation turque*, *Cahiers d'Histoire Mondiale* II:3, s.566–580. M. Belin (1870), *Fiefs militaires dans l'Islamisme*, Paris. M. Sobernheim, "ikta", *The Encyclopedia of Islam*, 11, s.461–463. Cahen, Claude (1986) "İktâ", *The Encyclopaedia of Islam*, Vol: V, E. J. Brill Press, Leiden, s.1088–1091

kelimesinin iştikaki ile ilgili kayıtların tamamen Osmanlı hakimiyeti devrinde sonradan yazılmış metinlerde yer aldığını belirtmiştir (Köprülü, 2004:29). Oysa J. Deny, tımar makalesinde tımar teriminin Osmanlılara Rumca 'da kullanılan timarion kelimesinden gelmediğini, bunun aksine Rumların Osmanlılardan aldığını belirtiyor. Ayrıca Deny, tımar kelimesinin Bizans'taki pronoya (pronia) kelimesinin muadili olduğunu ispatlamaya çalışmıştır (Beldiceanu, 1985:11). Anlaşılacağı üzere Deny'e göre tımar kelimesinin aslı Bizanslılara dayanmaktadır. Ona göre bu kelime Farsçadaki askeri ikta' anlamında kullanılmamıştır. tımar terimi Bizanslıların kullandığı pronia veya pronuya kelimesi yerine kullanılmıştır. Osmanlılar Bizanslıları taklit ederek pronion kelimesine anlamca yakın buldukları veya uygun gördükleri tımar kelimesini kullanmışlardır (Köprülü, 1931:171).

Yukarıda tımar kavramının menşei konusundaki görüşlerini sıraladığımız müverrihlerin tezlerine ilave olarak Köprülü'nün tımar kelimesinin Farsça tarihi belgelerdeki şekilleri konusunda yaptığı araştırma oldukça önemlidir. Ona göre tımar kelimesi de Farsça 'da kullanılmış ancak ihtimam, ihsan, inayet, maaş, ikta' vb. manalarda kullanılmıştır. Ancak birçok tarihi metinde bu kelimelerin çoğu zamanla asıl anlamından saparak müteradif olarak da kullanılmıştır. Farsça metinlerde mevacic ve cameki yerine ikta'at tabiri kullanılmıştır. "Kezalik bu metinlerde maaş mukabilinde aralarında bazı farklarla 'nan pare, rüsum, müşahere, mevacic, cameki, berat, idrarat, zindegani' ve maaşlı mukabilinde 'ruzi har, ecri har' tabirlerine tesadüf olunur. Daima birbirleriyle karıştırılan ve müteradif olarak yekdiğeri makamında kullanılan bu kelimeler arasında 'Tımar' kelimesinin de bulunması, bunun 'pronoya' mukabili olarak meydana çıkmadığına bir delildir. Anadolu Selçukilerine ait metinlerde de yukarıda zikredilen manalarda 'Tımar' kelimesi mevcuttur." Yukarıda belirtilen Farsça tımar kelimesi hiçbir zaman Osmanlılardaki ıstılah manasında kullanılmamıştır (Köprülü, 1931:238; Turan, 1993a: 5/2,449).

XIV. asır sonlarına ait Osmanlı eserlerinde ekmek, ikta', tımar, dirlik kelimelerinin müteradif olarak kullanıldığı görülmektedir. İslami kaynaklarda daima karşılaşılan zaim, zeâmet tabirleri ile has kelimelerinin eski İslam-Türk devletlerinde mevcut olduğu düşünüldüğünde, Osmanlı tımar rejimindeki ıstılahların bir kısmının İslam menşeiinden geldiği söylenebilir. Tımar kelimesi Osmanlılara gelinceye kadar mana itibariyle uzun bir tekâmül devresi geçirmiştir. Bu kavram ancak XIV. asırda muayyen bir ıstılah olarak tekâmül etmiştir. Tımar düzeni içindeki önemine binaen dirlik kelimesi, maaş ve zindegani anlamında kullanılan Arap ve Acem tabirlerin Türkçe tercümesidir. Sıphahi kavramı ise İran'da daha Selçuklular devrinden önce bilinmekteydi (Köprülü, 2004:114).

Köprülü, Deny'in pronuya ve Latince benzeleri olan kelimelerin tımar kelimesinin ifade ettiği manaları içerdiği yönündeki açıklamalarının kabul edilebilir olduğunu, ancak bu yaklaşımı Osmanlı tımar rejiminin Bizanstan alındığını gösteren bir delil olarak görmemektedir. Osmanlı tımar rejimindeki ıstılahlar tamamen İslami kaynaklardan gelmekle birlikte tımar kelimesi, Osmanlılara gelinceye kadar anlam bakımından uzun bir tekâmül devresi geçirmiş ve ancak daha sonra muayyen bir ıstılah olarak kullanılmaya başlanmıştır (Köprülü, 1931:238).

Beldiceanu, Köprülü'nün düşüncesini destekler nitelikte, bu konuda Osmanlı öncesine ait Farsça belgelerin bulunduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir: "Büyük Selçukluların sonuncu hükümdarı Sancar (1117–1157)

tarafından yayınlanan Farsça bir hükümde tımar terimi kullanılmaktadır ve bu hükmü yayınlayan editör bunu 'Verwaltung' (yönetim) terimiyle karşılamaktadır. Irak Selçukluları Sultanı olan Giyas ad-Dünya b. Muhammed b. Melik Şah'ın (1153–1159) çağdaşı olan Harizm Sultanı İl Arslan (1156–1172) tarafından, gene Farsça yayınlanan bir mektupta 'Timardarande' terimi görülmekte ve bu 'Gerschaftstrager' (işgüden, maslahatgüzar) olarak çevrilmektedir. Daha bu dönemde terimin kurumsal bir anlama sahip olup olmadığı sorulabilir. Sorunu çözmeksizin, XII. yüzyıla ait bazı Farsça hükümlerde tımar teriminin varlığını aklımızda tutalım" (Beldiceanu, 1985:12).

Köprülü ve Beldiceanu'nun tımar kavramının kökü konusunda ortak bir noktada buluştukları söylenebilir. Bu ortak düşünce, tımar kelimesinin Acemce tarihi metinlerde anlamca zengin olarak kullanılması ve Türkçe 'ye de daha sonraları geçtiği şeklinde ifade edilebilir. Soranzo'ya göre ise tımar kelimesinin Farsça tımar kelimesinden geldiğini ve aynı düşünceyi V. Hammer gibi olan birçok tarihçinin paylaştığını belirtmiştik. Buna karşılık Farsça belgelerde sıkça rastlanan tımar kelimesi askeri iktâ' anlamına gelmemektedir. Barkan, Osmanlılarda muayyen bir ıstılah olarak kullanılan tımar kavramı için "Tımar tabirinin sonradan delalet ettiği müessesese, para iktisadiyatının yeter derecede gelişmemiş olduğu devirlerde, büyük bir kısmı aynen mahsül olarak toplanmakta olan vergi gelirinin nakli, paraya çevrilmesi, merkezi bir devlet hazinesi halinde toplanarak oradan dağıtılması ve bu dağıtılacak maaşlarla vazife sahiplerinin buldukları yerlerde geçimlerinin temini gibi işlerin güçlüğü karşısında veya askeri ve siyasi diğer tarihi sebeplerle şarkta ve garpta muhtelif devirlerde mevcut olmuş ve burada tatbik edilmiş olan benzeri usuller, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tımarlı Sipahi denilen bir eyalet süvari ordusunun teşkilatlandırılmasında asırlar boyunca başarıyla kullanılmıştır" demiştir (Barkan, 1993:287).

Yukarıdaki açıklamalardan tımar kelimesinin menşeinin ne olduğu konusunda önemli çalışmalar yapan yerli ve yabancı tarihçilerin tam bir fikir birliği sağlayamadıkları anlaşılmaktadır.

OSMANLI TİMAR TEŞKİLATININ MENŞEİ

İstanbul'un fethini müteakip Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli müesseseleri üzerine Bizans'ın büyük tesirlerinin olduğu bir kısım tarihçilerce kesin bilgi olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı müesseseleri ile Bizans müesseseleri arasında bağ kurma çabaları ilk olarak Löwenklau'nun Annales Sultanorum, Othmanidarum ve Leonclavii Pandectes Historiae Turciae adlı eserlerinde görülmektedir. Benzer ilişkilendirme çabalarının Du Cange tarafından tekrarlandığını görüyoruz. Özellikle XIX. yüzyılda her iki medeniyet müesseselerinin ortak noktaları konusunda akademik çalışmalar dikkat çekmeye başlamıştır.

Osmanlı tımar düzeninin Bizans tesiri altında kaldığı yönünde ileri sürülen bir kısım tezleri şöyle sıralayabiliriz: A. Rambaud, II. Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra çıkardığı kanunname ile imparatorluk müesseselerini yeniden tanzim ettiğini, ayrıca Osmanlıların birçok şeyi başka medeniyetlerden almakla birlikte, idari ve askeri usuller bakımından Bizans tesiri altında kaldığını düşünmüştür. H. A. Gibbons ise Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk dönemlerde mukaddes Kur'an ahkâmının yanı sıra Bizans kanunlarının da tatbik edildiğini ileri sürerek,

Osmanlı üzerinde Bizans tesirinin daha henüz İstanbul fethedilmeden evvel başladığını ve Selçuklu, Arap ve Acem tesirlerinin Bizans'la olan münasebetlerden sonra ortaya çıktığını ileri sürmüştür (Gibbons, 1998:61). S. Shaw, Osmanlı tımar teşkilatı üzerinde Selçuklu iktâ' düzeninin tesirini inkâr etmemekle beraber tımar ve vergi teşkilatı da dâhil olmak üzere birçok uygulamanın Bizans'tan iktibas edilerek, Bizans egemenliğinde geliştirildiğini belirtmiştir (Shaw, 1976:1/48-52). Bu konuda bazı müellifler daha da ileriye giderek Bizans'ın askeri ve siyasi müesseselerinin Osmanlı İmparatorluğu tarafından toptan kabul edildiğini ileri sürmüşlerdir (Köprülü, 2004:21-26).

R. V. Scala'ya göre beylikler ve Osmanlılar Selçuklulara nispeten Batı ve Bizans'la daha fazla münasebet kurmuştur. Scala, İran ve Bizans arazi teşkilatının Osmanlı toprak düzenine tesirini araştırırken, Osmanlı tımar teşkilatı üzerinde batı feodalizminin tesirini kabul etmemektedir. Ancak Bizans arazi teşkilatı ile Osmanlı tımarları arasında bir takım benzerliklerin bulunduğunu belirtmektedir. Scala, Bizans arazi kanunlarının Türk hâkimiyeti zamanında da devam etmiş olduğu düşüncesinden hareketle Bizans hukukunun bazı esaslarının Osmanlı hukukunu etkilediğini söylemiştir. Bu düşüncüyü destekler nitelikte J. Deny, Osmanlı tımar teşkilatının Bizans'ı taklit suretiyle meydana geldiğini ve tımar kelimesinin de Bizans'taki pronoya (pronia) kelimesinin karşılığı olduğunu ileri sürmüştür. Deny, Osmanlı arazi kanunlarında İslam tesirlerinin bulunduğunu kabul etmekle birlikte tımar arazileri hakkında Osmanlı kanunnamelerindeki hükümlerin şer'î esaslarla pek zor uzlaştırılabileceğini belirtmiştir. Yine Deny, Bizansta olduğu gibi Osmanlılarda da donanmaya ait tımarların mevcut bulunduğunu ve bu benzerlikten yola çıkarak Osmanlı tımarlarının Bizans menşeli olduğu görüşünü yinelemiştir. O'na göre tımarların menşeyini İran'da aramak doğru değildir. Hammer ise tımar kelimesinin Farsçadan geldiği tezinden yola çıkarak Osmanlı ve Bizans tımar teşkilatının menşeyi meselesinde İran tesirine fazlaca önem vermiştir. İ. İ. Sokolov da özellikle arazi kanunlarında ve arazi vergilerinde Bizans'ın önemli tesiri olduğunu savunmuştur. O'na göre Osmanlılar benzer Bizans müesseselerinden ilham almakla birlikte, sosyal ve iktisadi şartların tesiri altında bu müesseseler sonradan hususi şekiller almıştır. tımar teşkilatı da Osmanlılar tarafından Bizanstan alınarak diğer İslam memleketlerine geçmiş müesseselerdendir. Sokolov'un düşünceleri Deny ve Scala'nın tezleriyle paralellik arz etmektedir. Son olarak Rambaud ve Ch. Diehl gibi N. İogra da Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'un fethinden sonra Bizans müesseselerini taklit ederek sistemini tanzim ettiği kanaatinde (Köprülü, 2004:26-33). J. R. Barnes bu konuda daha temkinli davranarak Osmanlı tımarlarının Bizans tımarlarının bir devamı olabileceğini, ancak Osmanlı kurumlarının Bizans'tan iktibas edildiği yönündeki kanıtların zayıf olduğunu ileri sürmüştür (Barnes, 1986:27-28).

Osmanlı Devleti müesseselerinin menşeyi meselesinde yukarıda geçen bir kısım müverrihlerce aynı zamanda şu görüşler de ileri sürülmüştür: Osmanlı Devleti, Selçuklu yönetimince Bizans sınırlarına iskân ettirilmiş küçük göçebe bir kabile tarafından kurulmuştur. Basit çobanlardan oluşan ve devlet kurmak için gerekli medeniyete sahip olmayan bu kabile, daha sonra yerleştikleri ve zapt ettikleri yerlerde Müslüman olmayan unsurlar

sayesinde bir devlet kurmak için gerekli unsurları elde edebilmişlerdir (Gibbons,1998:232).² Osmanlıların devlet olduktan sonra kurdukları müesseseler ilk dönemler iptidâî ve Asyaî mahiyetteydi. Osmanlı müesseseleri (tımar teşkilatı da dâhil olmak üzere) İstanbul'un fethinden sonra Bizans müesseselerinin taklit ve ictibas yoluyla tesis edilmiştir. Diğer bir görüşe göre ise Osmanlı tımar teşkilatı Arap ve Sasani arazi müesseselerinin bir devamı niteliğindedir (Köprülü, 2004:39-40).

Yukarıda bir kısım müverrihlerin Osmanlı tımar teşkilatının menşei konusundaki tezlerini özetle ortaya koymaya çalıştık. İlleri sürülen bu tezlere karşılık yukarıda belirtilen görüşlerin aksine olarak, tımar müessesinin daha farklı tesirler altında ortaya çıktığı yönündeki ciddi araştırmalar tartışmaya yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu çalışmaların bir kısmında ileri sürülen tezleri ve yapılan açıklamaları aşağıdaki paragraflarda özetleyebiliriz:

Selçukluların büyük etkisi altında kalan Osmanlı Devleti, bu medeniyetten geriye kalan maddi ve manevi miras üzerinde kurulmuştur (Shaw, 1976:l/22). Osmanlı Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yanı sıra diğer Orta Çağ Türk-İslam devletlerinin (İlhanîler ve Mısır Memlûkleri) sahip olduğu kurumları temelde benimsemiş ve bu kurumlardan büyük ölçüde yararlanmıştı. Osmanlılar diğer hususlarda olduğu gibi tımar rejimini de bu medeniyetlerden ictibas etmiştir (Köprülü, 2009:126).

Yukarıda tımar rejimi konusunda kesin çizgilerle ifade ettiğimiz karşı tezin XX. yüzyıldaki savunucuları arasında başta Köprülü olmak üzere diğer bir kısım tarihçilerin mütalaaları üzerinde kısaca durmaya çalışacağız.

İslam tatbikatında ikta', miri arazinin yalnız yıllık öşür hâsılatının devlete yapılacak bir hizmet mukabilinde her hangi bir kimseye bırakılmasıdır. İkta' arazileri gerektiğinde resmi olarak hazine yönetimince idare edildiği gibi başka bir şahsa da tevdi edilebilmekteydi. İkta'nın diğer bir şekli de bir vilayet veya eyaletin bütün gelirleriyle birlikte bir kumandana tahsis edilmesi şeklindedir. İkta' verilenler gelir tahsisine mukabil hazineye belirli bir meblağı ödemekle mükellefi. Aslında benzer usuller kadimden beri devletlerce tatbik edilmiştir. Hükümdarlar fethedilen toprakları hizmetleri mukabilinde komutanlara tevdi eder, bunlar da kendi askerlerine bu arazileri dağıtırdı. İslamiyet'in ilk dönemlerinde sahipsiz bulunan arazilerin mülkiyeti halifeye yani hazineye aitti. Hazine arazilerinin resimleri beytümâlâe ait olmak şartıyla bu araziler tamamen veya kısmi olarak maaş mukabili olarak tevzi edilirdi. Söz konusu ikta' arazilerini tasarruf etme yetkisine sahip olan halk, vergilerini ikta' sahibine vermekteydi (Uzunçarşılı, 1988:17-18).

Eski Türklerde de devlet hizmetinde bulunan bir kısım askerlere, hizmetlerine mukabil mükâfat olarak emlak ve arazi temlikleri yapılmıştır. Bu arazilere kopı (Moğolca: khobı) denilmekteydi. Selçuklularda ise bu tür arazilere iqta'-i temlik denilmiştir. Temlik, ikta' ve tımarların verilmesi, İlhanlılarda ve diğer Moğol milletlerinde sayırgal tabiriyle de ifade edilmiştir (Togan, 1981:287).

² Gibbons, Osmanlı İmparatorluğu'nun Osman Bey zamanında (1300'lerde) Bizans İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde kurulduğunu, kudret ve nüfuzunu ise Anadolu'da değil, Balkanlarda kazandığını belirtmektedir. Bkz. Gibbons A. Herbert (1998), Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, 21. Yüzyıl Yayınları, 1. Bası, Ankara, s.232.

Abbasiler devrinde kendilerine geniş araziler ikta' suretiyle tahsis edilen kumandanlar, devlete ödemeleri gereken gelir hissesini bazen usulsüz olarak ödemediyorlardı. Yine usulsüz olarak ikta'lardan daha fazla gelir elde edebilmek için araziyi kullananlar üzerinde baskı oluşturulmuştur. Bu nedenle Abbasilerde mukataa gelirleri devamlı düşüş göstermekteydi. Geliri düşen mukataalar bu kez sahiplerince hazineye iade edilerek karşılığında tazminat talep edilmekteydi. Abbasi yönetimleri askerin denetiminde bulunan ikta'ları alarak onlara yalnız muayyen bir maaş tahsis edilmesine çalışmış ancak bunda da başarılı olamamıştır. Çünkü mukataa sahipleri, büyük arazi sahibi veya mültezim sıfatıyla halktan meşru olmayan yollarla menfaat temininden vazgeçmemişlerdir. Böyle bir yapılanma devletin sosyal ve ekonomik durumunun bozulmasına neden olmuştur (Köprülü, 2004:97).

Büyük Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk, merkezi devletin güçlenmesinden faydalanarak Abbasi yönetimlerinin başarısız olduğu toprak yönetimi konusunda önemli ıslahatlara girişmiştir. Yapılan idari icraatlar içinde sonradan Osmanlı tımar düzeninin esaslarını oluşturacak olan askeri ikta'lar da bulunmaktaydı. Nizamü'l-Mülk'ün oluşturduğu askeri ikta'lar tamamen Osmanlı tımar rejimine benzemese de, temelde aynı özellikleri taşımaktadır. Nizamü'l-Mülk toprak reformunu yaptığında tarım alanlarını mukataalara ayırmıştır. Bu mukataalar askeri hizmetlere karşılık olarak asker sınıfından olanlara tevcih edilmiştir. Böylelikle kendilerine ikta' tevcihinde bulunmuş olan askerler, devletin belirlediği bir vergiyi tahsil yetkisini elde ettikleri gibi, babadan oğla tevarüs edecek şekilde bir kısım mukataalara da sahip olmuşlardır. Bu tarzdaki arazi ikta'³ usulleri daha sonra has ve tımar şeklinde Selçuklu beylerince de tatbik edilmiştir (Uzunçarşılı, 1988:18; Agadjanov, 2006:169–175).

Nizamü'l-Mülk'ün askeri ikta'lar oluşturması ve bu rejimi imparatorluk içerisinde yaygınlaştırmasının önemli nedenleri vardı. Birincisi; yeni fethedilen yerlerin kısa zamanda Türkleştirilmesi veya İslamlaştırılmasıdır. İkincisi; gerektiğinde bu topraklarda yaşayan Türk unsurundan askeri bir güç olarak yararlanmaktı. Büyük Selçuklular zamanında imparatorluk bünyesine sürekli olarak Doğudan gelen Türk kabileleri akın etmekteydi. O dönemlerde bu Türk boylarının iskânı konusu önemli bir problemdi. Bu açıdan bakıldığında Büyük Selçuklularda askeri ikta'ların oluşması ve yaygınlaşmasında yeni Türk boylarının Anadolu'da yerleşmeye başlamasının etkili olduğu söylenebilir (Köprülü, 1931:227).

Büyük Selçuklu hükümdarları, geniş Selçuklu topraklarını (özellikle sınırda bulunan memleketleri) hanedan üyelerine ve büyük emirlere mukataa olarak tahsis etmişlerdi. Böylelikle Selçuklu devletlerine halef olacak yönetimlere birçok siyasi yapının esasını hazırlamış oldular. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndan sonra gelen diğer Türk devletlerinden Haleb Atabekleri, Eyyûbiler, Harizmşahlar, Anadolu Selçuklular, Osmanlılar ve diğer

³ İ. H. Uzunçarşılı, Büyük Selçuklular Anadolu Selçukluları ve Anadolu beyliklerinde toprağın idaresi ve ikta' konusundaki açıklamalarında ikta', mukataa ve Tımar kavramlarını birbirinin müteradifi olarak kullanmaktadır. Bkz. Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1988), Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.17–85.

Anadolu Beylikleri devrinde de Selçuklu ikta' rejimi aynı esasları muhafaza ederek devam etmiştir (Köprülü, 2004:103–107).

Anadolu Selçuklulara gelince bu konuda şu düşüncelere yer verebiliriz: Büyük Selçuklu benzeri bir tımar rejiminin ana prensipleri daha da geliştirilmiş olarak, Anadolu Selçuklular devrinde geniş ölçüde tatbik sahası bulmuştur. Anadolu Selçukluları yeni fethettikleri memleketlerin iskânı ve hudut boylarını teşkilatlandırmak ihtiyacından dolayı, devlete ait topraklar üzerinde yine devlete ait olması lazım gelen vergilerin geliri ile geçinen ve teçhiz edilen büyük bir ordunun kurulmasını gerekli görmüşlerdir. Bazı tarihi kaynakların kaydettiğine göre, I. Keykubad zamanında yekûnu 100 000'i bulan Selçuklu Ordusu'nun büyük bir kısmını sipahi denilen ikta' askerleri oluşturuyordu (Barkan, 1993:294) .

Anadolu Selçuklularında “bu surette meydana gelmiş olan askeri dirliklerde, dağıtılan arazi ile bu arazi üzerinde yaşayan halkın sahibi yine hükümdardı. Dirlik sahibi, halktan ancak miktar ve neveleri kanunlarda tayin edilmiş olan bir kısım vergi gelirlerini tahsile selahiyetli idi. Bu selahiyetlerini tecavüz edenlerin elinden dirliklerinin alınacağı da bir prensip olarak kabul edilmiştir. Dirlikler bir hizmete mukabil ve hükümdarın arzusuna bağlı olarak, muvakkat bir müddet için verilir ve ancak vazife ile birlikte olmak şartı ile, babadan oğula intikalleri kabul edilirdi” (Barkan, 1993:294). Anadolu Selçukluların son zamanlarına doğru askeri ikta' düzeninin bozulduğu görülmektedir (Tabakoğlu, 2012:333). Çünkü XIII. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde İlhanlılar Anadolu'yu nerdeyse tamamen işgal altına almışlardı. Bu işgalle birlikte ikta' düzeni de bozulurken Anadolu topraklarının bir bölümü Moğollar tarafından malikânelere çevrilmiştir (Barkan, 1993:294). Anadolu Selçukluların tatbik ettiği küçük ikta' düzeni Osmanlı tımar rejiminin esasını teşkil etmiş ve sistem XIX. yüzyıla kadar aynı esas üzere devam etmiştir (Turan, 1993b:351).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önce Anadolu'da kurulan beyliklerde de tımar teriminin kullanılıp kullanılmadığını da sorgulayabiliriz. Bu konunun aydınlatılmasında kullanılmak üzere esas alınan literatür daha çok Osmanlı dönemine ait vakayinamelerdir. Köprülü'nün de belirttiği gibi tımar kavramının eldeki verilere göre diğer Anadolu Beyliklerinde de görülmesi, bu düzenin Selçuklulardan tevarüs ettiğinin bir kanıtı olabilir. Osmanlılar Anadolu beyliklerinden bir şekilde devrildikleri arazilerdeki toprak nizamı ve tatbik usullerini ilk zamanlar değiştirmemişlerdir. Sultan I. Murad Hamitoğulları Beyliği'nin (Hamid oğlu Hüseyin Bey) topraklarını Osmanlı topraklarına katarken tımarlıların tımarlarını olduğu gibi bırakarak yalnızca berat vermiştir (Uzunçarşılı, 1988:149). Sultan I. Bayazid Aydınoğullularının topraklarının bir bölümünü ele geçirincede, fethedilen yerlerde hutbe okutmuş ve sikke bastırmıştır. Aynı şekilde eski tımar beratları I. Bayazid tarafından yenilenmiştir. Ancak Aydınoğullularına ait vakıfların tasarrufu önceki yönetime bırakılmıştır. Yine Sultan Mehmed Han Gazi de İsfendiyaroğulları Beyliği'ni fethederek Kastamonu, Sinop, Koyluhisar ve Trabzon'u ele geçirmiş, fetih sonrası bütün ülke tımarları kendi asıl sipahilerine bırakılmıştır. Aşıkpaşaoğlu, aynı şekilde I. Bayazid'in Menteşeoğulları Beyliği'nin topraklarını fethedince beyliğin tımarlarını aynı şekilde eski sipahilerine tevcih ettiğini kaydediyor (Aşıkpaşaoğlu, 1992:59, 131, 133). Osmanlı Devleti de Anadolu'da yeni yerler fethettiğinde yukarıda sözü edilen usulü takip ederek, eski tımar sahiplerinin tımarlarını değiştirmeden yerlerinde bırakmıştır (Köprülü, 2004:110).

Beldiceanu, Anadolu Beyliklerindeki tımar düzenini incelerken I. Selim tarafından çıkartılan kanunlardan yararlanarak yeni bir tımar türünden söz etmekte ve Osmanlı tımarı ile mukayese yapmaktadır. Şöyle ki: “Toprağa ilişkin Akkoyunlu kurumları hakkındaki bilgiler çok fazla zengin değildir; ancak bu belgede divani cinsten tımarla ortak çizgilere sahip bir elde bulundurma biçimi bulunmaktaydı ve bu soyurgal adını almaktaydı. Terim Moğolca kökenlidir. Kelimenin etimolojik anlamı, kökünü veren fiil hali, razı olmak, kabul etmek, tanımak, tahsis etmek anlamına gelmektedir. Moğolların İran’a ve civarı bölgelere yerleşmelerinden sonra, bu terim Farsça ’ya çevrilmiştir. Bu kelimenin Osmanlıcadaki ve Anadolu Türk lehçelerindeki varlığı teyid edilmiştir. Buralardaki kullanımı Moğolların Anadolu’ya gelmelerinden sonra ortaya çıkmış ve tercihan, hükümdar tarafından irsi olarak tevcih edilen bir varlığı ifade etmek için kullanılmıştır.” Akkoyunlu soyurgalı ile önceleri Akkoyunlu Devleti’ne ait olan eyaletlerde bulunan divani tımarlar arasında bir benzerlik bulunmaktadır. Her ikisinde de aynı cins vergiler toplanmaktaydı. Bunlar arasındaki bir takım farklılıklara rağmen bu eyaletlerdeki tımarlar Akkoyunlu soyurgallarının ıslah edilmiş biçimi olabilir. Çünkü son zamanlarda elde edilen bulgulardan yola çıkarak Anadolu’daki divani tımarların köklerinin Akkoyunlular’a hatta XIII. yüzyıla kadar ulaştığı söylenebilir (Beldiceanu, 1985:23).

Yukarıdaki açıklamalardan Osmanlıların Anadolu beyliklerinden alınan topraklardaki tımarları aynen muhafaza ettikleri yönündeki kanıtların çok daha fazla olabileceği anlaşılmaktadır. Tımar rejiminin Anadolu beyliklerinde de Osmanlı tatbikatındakine benzer şekilde bulunduğunu kanıtlayan araştırmalar yalnızca tarih kitapları değildir. Bu tezi daha iddialı bir duruma getiren önemli bir takım kaynaklar ve bu kaynaklara isnat eden çalışmalar da bulunmaktadır. Bu kaynaklar, Osmanlı düzenine ait önemli bilgiler içeren tahrir defterleridir. Söz konusu tahrir kayıtlarında konumuzla ilgili olarak dikkati çeken önemli noktaları şöyle sıralayabiliriz: Fatih Sultan Mehmed devrinde Teke Sancağı’na ait bir tahrir defterinde Sultan Alaaddin dönemine (XIII. yüzyıla) ait bir tımar bahsedilmektedir. Yine Fatih döneminde ve Karaman Beyliği’nin fethinden sonra yapılan tahrirlerde eski tımarların beratlarının yenilenmesi söz konusu edilmiştir. Ayrıca bu beratların kadimden beri bir kısım şahısların elinde bulunduğu belirtiliyor. Yine M.1402–1425 yıllarına ait tımar tahrir defterinde Karaman Beyliği’nden Mehmed ve İbrahim Bey’ler zamanında sipahizadeler sınıfının olduğu anlaşılıyor. Bunlara ilave olarak Dulkadiroğulları Beyliği’nin Osmanlı Devleti’ne katılmasından sonra mücmel bir tahrir defterinin tutulduğu bilinmektedir. Bu kayıtlarda Dulkadiroğulları beylerinden Şahsuvaroğlu Ali zamanında var olan tımarlar mevzubahis edilmiştir. M.1479–1515 tarihleri arasında hazırlanan Alaüddeve Kanunu, sipahi sınıfını konu edinirken, kadim Dulkadir Kanunu’nda bu sipahi sınıfının herhangi bir vergiyle mükellef olmadığı ve Dulkadir sipahilerinin ağnam vergilerinden yararlanarak geçimlerini sağlamakta oldukları kaydedilmiştir (Beldiceanu, 1985:20–21).

Buraya kadar özet olarak şunu söyleyebiliriz; Osmanlılara gelinceye kadar İslam devletlerinde tatbik edilen toprak düzeni İslam geleneklerinden ve İslam toprak hukuku esaslarından büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu devletlerde tatbik edilen toprak rejimleri yalnız mahiyet ve şekil bakımından birbirinden farklılıklar göstermiştir (Barkan, 1941:906).

Esası Selçuklular tarafından oluşturulup Anadolu ve Rumeli bölgesinde yayılan Osmanlı toprak rejimi (Turan, 1993b:352) üzerinde Selçuklu tesirinin daha büyük olduğu anlaşılmalı birlikte, rejim üzerinde belli ölçülerde farklı tesirlerin bulunabileceğini kabul etmek gerekmektedir. Mesela birçok İslam-Türk devletlerinde hatta Moğollarda bile ikta' teşkilatı bulunmaktaydı. Bu rejimi Moğollar ve İlhanlılar titizlikle tatbik etmişlerdir. Ön Asya'da ikta' rejiminin tarihi geçmişi Mezopotamya'nın ilk devirlerine kadar uzanmaktadır. Ayrıca dünyanın en eski kanunu olarak bilinen Hamurabi Kanunu'nda tımar benzeri topraklardan, bu toprakların sahiplerinin hak ve yükümlülüklerinden ve bu toprakların intikali meseleleri yer almaktadır. Tımar benzeri uygulamaların tarihte Eti İmparatorluğu'nda da mevcut olduğu yönünde kanıtlar bulunmaktadır. Etilerin başkenti Hattuşaş'ta M.Ö. 1300 yıllarına ait bir kanun belgesinde tımar benzeri teşkilatının mevcut olduğu anlaşılmıştır. Hititlerde de Osmanlı tımarlarına benzer bir teşkilatın bulunduğu tespit edilmiştir. Hititler arazilerini büyüklük bakımından iki kısma ayırmışlardır. Büyük araziler devletin yüksek memurlarına ve beylere, küçük topraklar ise çiftçi ve göçmenlere tahsis edilmiştir. Bu toprakların her ikisi de askeri hizmetlere karşılık verilmiştir. Bu hizmetler kralın ordusu için asker beslemek ve savaş araçlarını temin etmek şeklindeydi. Söz konusu arazi sahipleri bu toprakları mirasçılara bırakmıyor, yalnızca intifa hakkını ellerinde bulunduruyorlardı (Cin, 1992:71-72).

Osmanlı'da kendine özgü karakteriyle uzun yıllar etkin bir şekilde kullanılan toprak rejiminin aslında tamamen Osmanlılara ait olmadığı yukarıdaki açıklamalardan anlaşılıyor (Cin, 1992:72). Çünkü önemsenmeyecek derecedeki farklılıklara rağmen benzer toprak rejimi Türk ve İslam devletlerinde de işlemekteydi (Barkan, 1941:907). Osmanlı nizam ve kanunlarına eski Türk ve İslam devletlerinden geçen unsurlar yanında, Bizans imparatorluğu'ndan veya bu imparatorluğun müşterek kültür ve hâkimiyet sahasını teşkil eden bazı balkan memleketlerinden veyahut Adriyatik sahilleri, Macaristan ve Adalar gibi daha ziyade Batı Avrupa derebeyliği tesiri altında inkişaf eden memleketlerden gelen tesirlerin bulunabileceği gözden uzak tutulmamalıdır (Barkan, 1943:LXIX). Yüzylerce yıl hüküm süren Bizans İmparatorluğu'nun, yerine geçen Osmanlı medeniyeti üzerinde etki bırakmamış olması mümkün değildir (Köprülü, 2004:40). Yine devlet hizmetinde çalışanların büyük bir çoğunluğuna hazineden nakit akçe verecek yerde reayanın üzerinde bulunan vergilerden maaş tahsis olunması usulü, Osmanlı imparatorluğu'na has olmayıp başka medeniyetlerden tevarüs etmiştir (Akdağ, 1949:538).

BİZANS TIMARLARI (PRONOTALAR)

Osmanlı hâkimiyeti devrinde Türk yönetimlerinin, Balkanlarda bulunan Bizans ve Sırp pronotalarının birçoğunu (mahalli özellikleriyle birlikte) iktibas ettiği veya pronotalar üzerinde herhangi bir değişiklik yapma gereği duymadan devraldıkları ileri sürülmüştür. Bu düşünceye göre Balkanlarda ve fethedilen yeni yerlerde Bizans tımarlarının iktibas edilmesi Osmanlı yönetimleri için bir zorunluluktan kaynaklanmıştır (Barkan, 1993:295). C. Jireček'e göre Rumeli'de tımarlı sipahilerin çoğu eski Bulgar, Sırp, Arnavut veya Rum'ların asil ailelerinden gelmekte bu nedenle Sırp devletlerinden Osmanlılara birçok müesseseler tevarüs etmiştir. İogra da Rumeli fetihleri sonucunda Bizans, Slav ve Osmanlı siyasi nizamlarının bir biriyle kaynaştığını belirtmiştir. Aynı yönde görüş ileri süren L. Hadrovics de Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli bölgesindeki müesseselerinin kuvvetli Rum ve Slav tesiri altında kalmış olduğuna işaret etmiştir (İnalçık, 1953:208-209).

Bizans pronoyalarının Osmanlı tımarlarıyla arasındaki ilişkiyi daha açık ortaya koyabilmek için Bizans kültürünün bir ürünü olan pronoyaların taşıdıkları temel özellikler üzerinde durmak gerekmektedir. Bizans toprakları, üzerindeki çiftçilerle birlikte şahıslara dağıtılabiliyordu. Toprakların bir bölümü bu şekilde malikânelere dönüştürülmüştür. Ancak ülke topraklarının büyük bölümü askeri hizmet karşılığında asker sınıfından olanlara tahsis edilmiştir. Bu özelliğinden dolayı Osmanlı tımarlarıyla benzer nitelikler taşıyan bu topraklara pronia denmiştir. Bizans'ta topraklar, üzerinde yaşayanlarla birlikte imparatora aitti. Bu nedenle malikânelerden farklı olarak özel uygulamalara tabi tutulmuyordu. Bu topraklar satılamaz, başka birine devredilemez ve vakfedilemezdi. Bizans İmparatorluğu'nun son dönemlerinde gücünü kaybetmesi adem-i merkezîyetçi eğilimleri güçlendirmiştir. Bunun tabii bir sonucu olarak da pronoyaları yönetenler bu topraklar ve üzerinde yaşayan köylüler üzerinde daha fazla yetki sahibi olmuşlardır. Zamanla pronoya tahsis edilenler bu toprakları evlatlarına miras olarak bırakabilme yetkisini de kazanmışlardır (Barkan, 1993:294).

Sırp Duşan Devleti Osmanlılar tarafından fethedilmeden önce güçlü bir Bizans kültürü etkisinde kalmıştır. Duşan İmparatorluğu'nda da Osmanlı'daki malikânelere benzer baştinalar ve tımarlara benzer pronijalar bulunmaktaydı. Osmanlı tımarlarına benzeyen pronijalar Duşan Kanun Mecellesi'ne göre satılamaz, alınamaz, vakfedilemez ve miras olarak evlatlara bırakılamazdı. Bu nedenle askeri ikta' niteliğindeki pronijalar Osmanlı tımarlarına benzemektedir. Bununla birlikte Bosna Krallığı toprak yönetimi bakımından Bizans toprak rejimine pek benzememektedir. Çünkü yaygın olarak Bizans'ta pronia ve Sırp'larda pronija şeklinde bulunan ve askeri ikta' niteliğindeki topraklar Bosna ve Hersek'te bulunmamaktadır. Bunun nedeni Bosna ve Hersek'te adem-i merkezîyetçi eğilimler nerdeyse dorukta idi. Bu nedenle merkezi yönetimin önemli araçlarından olan askeri ikta'lar (pronia veya pronija) ülkede yaygın olarak kullanılamamıştır. Osmanlı fetihleri öncesinde Bosna'da asırlarca varlığını koruyan ve baştına adındaki toprakları yöneten bir asilzade sınıfı yaşamıştı. Hatta bu asillerin güçleri ve nüfuzları zamanla artış göstermişti. Sırbistan'da ise durum aksi yönde gelişmiştir. Sırbistan'da asilzadelerin yönetimdeki etkileri zamanla azalma göstermiştir. Dolayısıyla merkezi yönetimin taşradaki gücü artmıştır. Bu noktadan değerlendirdiğimizde Bosna ve Hersek'te Osmanlı tımar usulüne veya pronia veya pronijalara benzer ve askeri ikta' anlamında bir düzenin yerleşmesi ve merkeze bağlı bir sınıfın oluşması mümkün olamamıştır (İnalçık, 1953:237-238).

II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed devrine ait tımar ve tahrir kayıtlarına göre, Balkanlar'da Osmanlı'nın yayılışı tamamiyle muhafazakâr bir karakter arz ederken, ani fetihler ve yerleşmeler söz konusu olmamıştır. Bu nedenle eski Rum, Sırp ve Arnavut asil sınıfları ve askeri zümreleri Hıristiyan tımar erleri olarak Osmanlılarca yerlerinde bırakılmış ve Osmanlı tımar kadrolarına dâhil edilmişlerdir. Osmanlı fetihlerini müteakip yerli Bosna ve Arnavut sipahileri ve senyörleri, itaat ve sadakatten başka hiçbir şart koşulmaksızın Osmanlı tımar ve idare kadrolarına alınmış ve zamanla İslamiyet'i kabul etmek suretiyle de Osmanlı sipahi ve beyleri olmuşlardır. Söz konusu tımarların muhiti içerisinde Hıristiyan tımar erleri zamanla İslamlaşmış ve ortadan kalkmıştır. Osmanlı yönetimine geçen tımar erleri bir kısım adet ve geleneklerini bir müddet devam ettirmişlerdir. Yapılan

araştırmalarda Rumeli'deki Osmanlı tımarlarında mahalli tesirlerin bulunduğu görülmüştür (İnalçık, 1953:231–242).

Yapılan açıklamalardan Bosna ve Sırbistan topraklarının fethinden sonra buralarda yürürlükte olan toprak düzeni (pronija ve baştina şeklinde) teslim alındığı formlara uygun olarak uzun süre devam etmiş olduğundan, bu devletlerden transfer edilen toprak rejiminin Osmanlı tımar rejimini doğrudan etkilemiş olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Yine benzer düşünceye göre daha ileri gidilerek Osmanlı tımarlarının Bizans proniasının büyük ölçüde etkisi altında kaldığı ileri sürülmüştür.

Yukarıda özetlenen yaklaşım bir kaç noktada çelişkiler içermektedir. Sözü edilen tezin savunulabilmesi için Osmanlı Devleti'nde daha önceden Bizans pronoyalarına benzer bir kurumun bulunmaması gerekmektedir. İkinci olarak, Osmanlıların Bizans'la temasından önce büyüebilmesi için gerekli kültür mirasından ve devlet teşkilatından yoksun olmalıdır. Üçüncü olarak da Osmanlıların kendilerinden önce Asya'da kurulan Türk-İslam devletlerinde oldukça yaygın olarak kullanılan ikta' düzeninden habersiz oldukları kabul edilmelidir. Bu noktalar göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı tımar rejiminin Bizans pronoyalarının bir devamı olmadığı sonucuna varılmaktadır. Esasen Osmanlı tımar rejimi büyük ölçüde Selçuklulardan Osmanlılara tevarüs etmiştir. Selçuklular öncesinde de var olduğu bilinen askeri ikta'lar, Selçuklular zamanına gelindiğinde bir olgunlaşma devresine girmiştir. Selçuklu ikta' rejimi, Osmanlı tımar düzeninin tesisinde en önemli etken olmuştur. Selçukluların dağılmasının ardından bu devletin toprakları üzerinde kurulan diğer Türk devletleri'nde Selçuklu askeri ikta'ları devam etmiştir. Henüz Osmanlı Devleti'nin kurulduğu dönemlerde bile tımar rejiminin işlemekte olduğunun bilinmesi, sistemin Bizanslıların değil Selçukluların mirası olabileceğinin kanıtıdır. Diğer taraftan Osmanlılara özgü olarak kullanılan tımar, zeamet, has ve sipahi vb. kavramların Osmanlı öncesi Türk-İslam devletleri kültüründe de kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu düşünceler, Osmanlı tımar rejiminin Bizans pronoyalarının bir devamı olduğu tezini oldukça zayıflatmaktadır (Köprülü, 1931:237–238).

SONUÇ

Osmanlı devlet adamlarınca önemi asırlar önce anlaşılan tımar teşkilatının menşei ile ilgili olarak son dönemlerde önemli araştırmalar yayınlanmıştır. Yapılan tetkikler sonucunda Osmanlı tımar müessesesinin iktisadi ve hukuki birçok karanlık noktaları aydınlatılabilmektedir. Oysa Tımar müessesesinin menşei meselesinde kaynakların yetersiz oluşundan dolayı, geçmişte yapılan bir kısım değerlendirmelerin yetersiz olduğu görülmüştür.

Tımar terimi Löwenklau, Baudier ve Ch. Du Cange tarafından Grekçe'den geldiği iddia edilirken, Soranzo ve Hammer Farsça 'da da tımar teriminin bulunduğu hareketle Türklerde kullanılan tımar kelimesinin Farsçadan alındığı görüşünü ileri sürmüşlerdir. Tımar kelimesinin Bizans pronoyasının bir yansıması olduğu da iddia edilmiştir. Diğer bir görüşe göre ise tımar kavramı Farsça ve Grekçe'deki benzerlerinden farklı olarak

Osmanlılara gelinceye kadar anlam bakımından uzun bir tekâmül devresi geçirmiş ve ancak daha sonra muayyen bir ıstılah olarak kullanılmıştır.

Osmanlı tımar düzenin ise Bizans tesiri altında teşekkül ettiği, kısmen veya tamamen Bizans İmparatorluğu'ndan alındığı Rambaud, Gibbons, Shaw, Scala, Deny, Sokolov, N. İogra ve diğer bir kısım müverrihlerce de ileri sürülmüş, ancak bu tez Selçuklu ve Bizans tımarları konusundaki kaynakların yetersiz oluşundan kaynaklanan sınırlamalardan dolayı sağlam dayanaklara isnat edilememiştir. Buna karşılık Türklerin bu müesseseyi daha sora yerlerine geçtikleri İslam Devletleri'nden ve Bizans'tan iktibas etmediği ve temelde kendi kültürlerinin bir ürünü olduğu da ileri sürülmüştür.

Esasen Selçukluların büyük ölçüde tesir sahasında kalan Osmanlı Devleti müesseseleri, Türk-İslam medeniyetinden geriye kalan maddi ve manevi miras üzerinde kurulmuştur. Bu medeniyetin sahip olduğu kurumları temelde benimsemiş ve bunlardan önemli ölçüde yararlanmışlardır. Osmanlılar, diğer hususlarda olduğu gibi tımar rejimini de bu medeniyetlerden iktibas etmiştir. Bununla birlikte, Osmanlı tımar rejimi üzerinde belli ölçülerde farklı tesirlerin bulunabileceğini kabul etmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Agadjanov, S.Grigoreviç (2006), *Selçuklular*, Rusçadan Çevirenler: Ekber N. Necef/Ahmet R. Annaberdiyev, Ötüken Yayını, İstanbul.

Akdağ, Mustafa (1945), "Tımar Rejiminin Bozuluşu", *A.Ü. DTCF Dergisi*, C. III, S. 4, Ankara, s.419-431.

_____ (1949), "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", *Bellekten*, Cilt: XIII, No:51, s.497-571.

Âşıkpaşazade (1992), *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, Haz: A. Nihal Atsız MEB Yayınları, Tarih Dizisi, İstanbul.

Aynî Ali Efendi (1863), *Kavânin-i Âl-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divan*, 1280 Reiülevvel, İstanbul.

Barkan, Ö. Lütfi (1941), "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller", *İHFM*, Cilt:7, Sayı:4, s.906-942.

_____ (1943), *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları*, Birinci Cilt: Kanunlar, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul.

_____ (1993), "Tımar", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:12/1, Meb Basımevi, İstanbul, s.286-333.

Beldiceanu, Nicoara (1985), *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Teori Yayınları, Ankara.

Cin, Halil (1992), *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Selçuk Üniversitesi Yayınları No:105, 3. Baskı, Konya.

Gibbons, A. Herbert (1998), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, 21. Yüzyıl Yayınları, 1. Bası, Ankara.

İnalçık, Halil (1953), "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na: XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, s. 207-248

- John, R. Barnes (1986), *An introduction to religious foundations in the Ottoman Empire*, Leiden.
- Köprülüzade Mehmet Fuat (1931), Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri Hakkında Bazı Mülâhazalar, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuasının Birinci Cildinde Neşredilmiştir*, Evkaf Matbaası, İstanbul.
- Köprülü, M. Fuad (2004), *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- _____ (2009), *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Pakalın, M. Zeki (1993), "Tımar", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s.497–507.
- Shaw, Stanford (1994), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Birinci Cilt: Gaziler İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü, 1280–1808*, e yayınları, Türkçesi: Mehmet Harmancı, İstanbul.
- Şahin, İlhan (1979), "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 32, s.905–1047
- Tabakoğlu, Ahmet (2012), *Türkiye İktisat Tarihi*, 11. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Togan, A. Zeki Velidî (1981), *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, Cild I, 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları No:1534, Tarih Araştırmaları No:2, İstanbul.
- Turan, Osman (1993a), "İktâ", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5/2, İstanbul, s.449–459.
- _____ (1993b), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1988), *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Üçok, Coşkun (1944), "Osmanlı Devleti Teşkilatından Tımarlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı:4, s.525–551.

SUMMARY

One of the important subjects to research about Ottoman Empire institutions is historical basis of timar organization. However, a major part of the studies of local and foreign researchers are old dated. Since the sources about the basis of timar system within the Seljuk and Byzantine Empires are very few, some evaluations have been insufficient. Whereas, to present the issue in a realistic way, there is a need for the studies that will explain the masses of the timars of their belonging time in Seljuk, Ottoman and Byzantine, their range, legal parts, socio-economic features, different stages of developments within timars and effects of the historical events on timars, based on strong resources. Due to the aforementioned deficiency and the limiting form of the subject, it has not been possible to find decisive results of researches on basis of timar organization. Considering this, aspects of timar organisation mentioned above have been subjected to the contemporary studies of history.

Within this study, under the topic of "basis of timar concept", after mentioning briefly on the meanings of the word "timar" within Ottoman History, we discussed the origin of the term and it's connections with some

words from other languages. After that, using native and foreign resources, we tried to evaluate the discussions about basis of Ottoman timar organisation and its connections with Byzantine pronoia.

Significant researches have been made recently with respect to the resource of timar, which underlied Ottoman land system and whose importance was understood by Ottoman bureaucrats and intellectuals centuries ago. The works published by M. F. Köprülü, Ö. L. Barkan and İ. H. Uzunçarşılı have illuminated many dark aspects of timar in terms of law and finance. In addition to there studies, new documents taken out of archives and published have been contributed to clarification of the subject. Therefore, we believe that Ottoman timar system should be rehandled and evaluated considering the subsequent studies and stated opinions.

The word timar used as a synonym of bread, fief and amity is being claimed to be borne by Greek by J. Löwenklau, M. Baudier and Ch. Du Cange, whereas L. Soranzo and J. V. Hammer argued the thesis of that since the term timar appears in Persian it derives from Persian. It has been asserted that the word timar is a reflection of Byzantian pronoia. According to another opinion, as distinct from its kinds in Persian and Greek, the concept of timar had a long developmental stage of its meaning until reaching to Ottoman and after that it was used as a definite term. Etymologically, the term timar without a clear conclusion about the etymology had a long development cycle in terms of its meaning before coming to Ottomans and then it started to be used as a specific term later.

It has been claimed that Ottoman timar system have revealed under de Byzantine influence, taken from Byzantine Empire partially or completely, by Rambaud, Gibbons, Shaw, Scala, Deny, Sokolov, N. İogra and some historians, however this assertion could not be attributed to strong data due to the limitations arising from the inadequacy of the resources on Seljuk and Byzantine timars. We can itemize the thesis claiming the Ottoman timar system was under the influence of Byzantine as follows: A. Rambaud claimed that, after taking Istanbul, Mehmet the Conqueror have reordered the emperial institutions via the new lawbook and also Ottomans borrowed many other aspects of other civilizations and influenced from Byzantine managing and military modalities besides. H. A. Gibbons asserted that, in its early periods Ottoman Empire implemented also the Byzanthine laws alongside the sacred Kur'an provisions, the Byzantine influence have started long before the conquest of Istanbul and the Seljuk, Arab and Persian influences have ocured after the Byzantine interaction. S. Shaw, without denying the effects of Seljuk iqta' system on Ottoman timar organisation, many practices including timar and tax system was taken from and developed under the sway of Byzantine. Some outreaching authors claimed that, Byzantine military and political institutions was accepted completely by the Ottoman Empire.

About the basis of Ottoman Empire institutions, also the following opinions have been stated by the historians mentioned above: Ottoman Empire was established by a small tribe that placed onto the Byzantine bordes by the Seljuk government. This tribe which consisted of simple shepherds and which doesn't have the civilization

required to establish a state, could achieve the resources to establish a state via the non-Muslim elements they found in where they settled later and invaded. The early institutions of Ottomans after establishing the state were primitive. Ottoman institutions (including timar) were found as imitations and quotations of Byzantine institutions after the conquest of Istanbul. According to another opinion, Ottoman timar organisation is a continuum of Arab and Sassanian ground system.

Ottoman timar governance is claimed to be taken from Byzantine organizations, but this argument is not based on the reliable data due to restrictions resulting from insufficient resources. It is also suggested that Turks did not take this governance from Islamic governments or Byzantine civilizations but it is a product of their own culture. Ottoman organizations, which are actually under the great influence of Seljuks, are founded on the material and spiritual heritage remaining from the Turkish-Islamic civilizations. It internalized and developed the organizations owned by this civilization. Ottomans took over timar system like as well as issues from these civilizations. However, it should be considered as well that different influences to a certain extent may be found on the Ottoman land system.